

ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐՉԻ «ՀԱՃԱԽԱՊԱՏՈՒՄ ՃԱՌԵՐՈՒՄ»

ՆԵՂԻ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ԵՊՀ աստվածաբանության ֆակուլտետի հայցորդ
ՀՊՄՀ փիլիսոփայության և տրամաբանության ամբիոն
ՀՀ, Երևան, Արուսյան 52

Էլ. հասցե՝ n.i.petrosyan@mail.ru

Հոդվածը ներկայացվել է 22.10.2021, գրախոսվել է 28.10.2021, ընդունվել է տպագրության 05.07.2022
DOI: DOI: 10.53548/0320-8117-2022.2-97

Ներածություն

Կրթությունը մարդու մտավոր զարգացվածության, հմտությունների և ճանաչողական ընդունակությունների յուրացման մակարդակն է: Միաժամանակ կրթությունը ենթադրում է նաև լավ դաստիարակություն, վարքի կատարելություն և այլն, քանի որ կրթված մարդ ասելով հաճախ հասկանում ենք ոչ միայն այն, թե մարդն ինչ գիտի, այլև այն, թե ինչպես է իրեն դրսևորում միջավայրում: Կրթությունն ունի պատմական բնույթ, հասարակական կյանքի զարգացմանը համապատասխան՝ այն բարդանում է: Եթե տասնամյակներ ու դարեր առաջ ընդամենը գրել-կարդալ իմացողը կարող էր համարվել կրթված անձնավորություն, ապա այսօր կրթվածությունը ենթադրում է գիտելիքների հիմունքների հիմնավոր տիրապետում, գիտական աշխարհայացքի ձևավորում, սովորելու առաջավոր ձևերի տիրապետում, ինքնուրույնաբար գիտելիքներ ձեռք բերելու կարողություններ և այլն: Թեև կրթությունը հիմնականում մտավոր զարգացման բնութագիր է, բայց, այնուամենայնիվ, այն ակնարկում է նաև մարդու դաստիարակությունը: Նշանակում է կրթությունը ուսուցման և դաստիարակության արդյունք է, մարդու կայուն, կարելի է ասել՝ անդարձելի բնութագիրը:

Սույն հոդվածում փորձել եմ տալ դեռևս Գ-Դ դարերում կրթության ու դաստիարակության դերն ու նշանակությունը հայ ժողովրդի ազգային և բարոյական նկարագրի ձևավորման տեսանկյունից՝ որպես օրինակ ունենալով Հայոց առաջին հայրապետ Գրիգոր Լուսավորչի անվամբ մեզ հայտնի «Հաճախապատում ճառերի» ժողովածուն:

Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը Հայոց եկեղեցու առաջին եպիսկոպոսապետ-կաթողիկոսն է, հայ եկեղեցու նվիրապետական կառույցի հիմնադիրը, որը Գ դարի վերջին և Դ դարի սկզբին իր ծավալած գործունեությամբ նպաստեց քրիստոնեությունը Հայաստանում պետական կրոն հռչակելու գործին՝ մեկընդմիջտ մնալով սերունդների հիշողության մեջ:

Քրիստոնեությունը Հայաստանում պետական կրոն հռչակվելուց հետո Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը Տրդատ Մեծի աջակցությամբ երկրի տարբեր գավառներում հիմնում է բազմաթիվ եկեղեցիներ, ձեռնադրում հոգևորականներ¹:

Հայաստանի բոլոր շրջաններում բացվում են դպրոցներ, որտեղ, քրիստոնեական ուսուցումից բացի, դասավանդում էին նաև հունարեն և ասորերեն: Եկեղեցիներում ծիսական արարողությունները կատարվում էին այդ լեզուներով, թեպետ կրթված եկեղեցականներից շատերը Ս. Գրքի անհրաժեշտ հատվածները բերանացի թարգմանում էին հայերեն:

Հակառակ այն իրողության, որ դեռ չունեինք հայոց գրեր, այդուհանդերձ, հայ եկեղեցական ավանդությունը Ս. Գրիգոր Լուսավորչի անունով մեզ է ավանդել մի քանի կարևոր երկեր, որոնց շարքում իր բացառիկ արժեքով առանձնանում է «Հաճախապատում ճառք» ժողովածուն²:

Գրիգոր Լուսավորչի հեղինակած «Հաճախապատում ճառերը»

Բանասիրության մեջ երկերի հեղինակային պատկանելությունը կասկածի տակ է առնվել, բայց միայն Լուսավորչի անունը կրելը ցույց է տալիս այդ երկերի վայելած հեղինակությունը: Բացի այդ, ըստ մեր վաղ շրջանի պատմիչների և մատենագիրների վկայության, Գրիգոր Լուսավորիչն է ոչ միայն հայ հոգիների լուսավորիչը՝ «զմերոյ լուսաւորութանցն լուսաւոր վերակացուն», ինչպես նրան բնութագրել է Խորենացին, այլև «մերոյ լուսաւորութեան նախաշաւիղ և նահապետը», այսինքն՝ հիմնադիրը մեր եկեղեցական մատենագրության³:

Ճառերն ու քարոզները սերտորեն աղերսվում են մեկնողական երկերին: Սրանց հիմնական նպատակը նմանապես եղել է Ս. Գրքի և քրիստոնեական սկզբունքների բացատրությունը: Սակայն եթե մեկնությունները, որպես ուսումնասիրություններ, շարադրվում, գրառվում և ավելի շատ օգտագործվում էին ուսումնագիտական կենտրոններում, ապա քարոզները կամ ճառերը, իբրև կենդանի խոսք, հնչեցվում էին ատյանում, եկեղեցում, և այդ պատճառով էլ կոչվում էր ատենախոսություն, բանախոսություն:

Մեծանուն եկեղեցականների ճառերը կամ քարոզները, որոնք ասվել էին տարբեր առիթներով, և գրի էին առել հենց հեղինակները կամ ավելի հաճախ սղագիրները, արտագրվելով ու բազմացվելով դառնում էին հավատացյալ ժողովրդի սեփականությունը:

Ճառախոսական երկերն ու քարոզներն իրենց բուռն զարգացումն են ապրում հատկապես Ա-Դ դարերում, երբ հրամայական անհրաժեշտություն կար (հիմնականում ոչ գրաճանաչ ժողովրդին) բացատրելու Ս. Գիրքը և քրիստոնեական հայտնության բոլոր կողմերը: Այս նպատակով թարգմանված՝ ընդհանրական եկեղեցու հայրերի ու վարդապետների ճառերը կարևոր խթան են դառնում,

¹ Ազանթագեղոս 1983, 488:

² Սրբոյ Հօրն Մերոյ երանելոյն Գրիգորի Լուսաւորչի Հաճախապատում ճառք լուսաւորք 1894, 5:

³ Մովսեսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց 1913, 247:

որ հայ իրականության մեջ այդ ճառերի հետևողությամբ գրվեն համաբնույթ ճառեր (ինչպիսիք են Գրիգոր Լուսավորչի անվամբ հայտնի «Հաճախապատումը», Հովհան Մանդակունու, Գրիգոր Տաթևացու և այլոց ճառերը)⁴:

«Հաճախապատում» բառը ժամանակակից բառարանների բացատրությամբ նշանակում է ընդարձակ և մանրամասն պատմող, գրող, հաճախաբան, ինչպես նաև կրոնական, մեկնաբանական և վարդապետական գրվածք, բանավոր կամ գրավոր շնորհավորանքի խոսք, ներբողական, երբեմն էլ գործածվում է երկար-երկար խոսք երկարաբանության իմաստներով⁵:

Հայ եկեղեցու առաքելական վարդապետության հիմնական աղբյուր Աստվածաշնչից հետո «Հաճախապատում ճառքը» մեծ արժեք է հայ եկեղեցական մատենագրության մեջ, որն անփոփոխ տալիս է դավանական և բարոյական բոլոր սկզբունքները՝ իբրև հիմունք և սահման նորա հավատարիմ «որդվոց»⁶:

Ժողովածուն բաղկացած է (23 ԻԳ) հոգելից, հոգեշահ ճառերից. դրանցից յուրաքանչյուրը նվիրվել է կա՛մ դավանական, կա՛մ բարոյախոսական մի նյութի:

Ճառերի դասավորության մեջ չկա որևէ օրինաչափություն կամ տրամաբանություն: Այդ ամենին զուգահեռ՝ ճառագիրը նաև հասարակական խնդիրներ չի հարուցում, այլ խոսում է անհատական արարքների մասին⁷:

Ճառերից յուրաքանչյուրը, բնականաբար, նվիրված լինելով որևէ թեմայի, այնուամենայնիվ, չի կենտրոնանում մի խնդրի վրա, և հեղինակը թեթևակի թոչում է զանազան կողմեր, որն էլ դժվարացնում է մտքի զարգացմանը հետևելը: Հեղինակը պարզապես ձգտում է խրատել և ուսուցանել: Ճառերի մեծ մասը (17) բարոյախրատական բնույթի «հոգևոր խրատներ» են, իսկ մնացածը ներառում է Ամենասուրբ Երրորդության, արարչագործության, մարդու ստեղծման, ազատ կամքի, բարու և չարի հարցերը:

Եզրակացություններ

Թեև ճառերի նյութը կրոնաբարոյական է, սակայն ճառերն ընդհանուր առմամբ ունեն խրատական, դաստիարակչական և ուսուցողական բնույթ ու նկարագիր և, լինելով տարբեր ծավալի ու բովանդակության, դրանցում հնարավոր է առանձնացնել քրիստոնեական վարդապետությանը, բարոյականությանը և կենցաղավարությանը վերաբերող առանձին հարցեր:

Հեղինակի նպատակն է ուսուցանել քրիստոնեական հավատք, քարոզել բարեպաշտություն, քրիստոնեական ուսմունք և բարոյական արժեքներ, արմատավորել նորադարձ հոգիների մեջ սրբություն և առաքինություն: Ճառագիրը

⁴ Ինչպես, օրինակ, Տեառն Յովաննու Մանդակունույ Հայոց հայրապետի ճառք 1860:

⁵ Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան 1974, 439, տե՛ս նաև Կարինեան 1999:

⁶ Սրբոյ Հօրն Մերոյ երանելոյն Գրիգորի Լուսավորչի Հաճախապատում ճառք լուսատրք 1894, Ը:

⁷ Սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսավորչի յաճախապատում ճառք եւ աղոթք 1838, 4, հմմտ. Յաճախապատում 2005:

նաև քարոզում է քրիստոնեական առաքինի կյանքի պայմաններ, բարքերի մաքրություն, ժուժկալություն, գթություն: Խրատում է բարին գործել, հեռու մնալ անառակությունից, չարիքից, և այս բոլորը «աշխարհի խաղաղութան և շինութան համար»⁸:

Քրիստոնեության մուտքը հայոց հող և հայ սրտերի մեջ պատմական կարևոր իրադարձություն էր: Դ դարում քրիստոնեության պետական կրոն հռչակումը Հայաստանում մտավոր շարժման մի նոր գաղափարախոսության և ազգային եկեղեցու ոգու արթնացման սկիզբ և կարևոր ազդակ էր: Գրիգոր Լուսավորիչն իր կազմակերպչական գործունեության ընթացքում կարողացավ նոր վարդապետության համար հաջող հող նախապատրաստել:

Այս առիթով ճիշտ է նկատել Լեոն. «Ամենեն դժվար գործը, որ կանգնած էր հենց սկզբից քրիստոնեության առաջ՝ ժողովրդի դաստիարակությունն էր: ...Փրկել նոր կրոնը կարելի էր ժողովուրդը դաստիարակելու միջոցով»⁹:

Արդարև, անգնահատելի է Լուսավորչի անվանակիր երկերի դերն ու նշանակությունը, բայց ավելի կարևոր է այն, որ նա վերստին նոր կյանքի կոչեց հայությանը՝ իր առաքելական քարոզչությամբ, վարդապետությամբ և մատենագրական երկերով զարկ տվեց հարյուրավոր սերունդների կրթության գործին:

«Հաճախապատում ճառքը», լինելով հայ եկեղեցական մատենագրության առաջին աշխատություններից մեկը և առաջին կրոնական բնույթ ունեցող երկը, իր բարոյական, խրատական և դաստիարակչական առաքելությամբ բացառիկ գրական հուշարձան է նաև ապագա սերունդների համար: Բացի այդ, արտահայտելով Հայ Առաքելական եկեղեցու դավանաբանական դիրքորոշումը՝ հիմնված Ս. Գրքի, առաքելական ավանդության և ընդհանրական եկեղեցու գաղափարախոսության վրա, «Հաճախապատում ճառքը» է՛լ ավելի արժեքավորվեց որպես Հայ եկեղեցու դավանության և վարդապետության կարևորագույն սկզբնաղբյուր:

Գրականություն

Ազգաթանգեղոս 1983, Պատմութիւն Հայոց, աշխատ. Գ Տեր Մկրտչյանի և Ս. Կանայանցի, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 700 էջ:

Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան 1974, հ. 3, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 574 էջ:

Լեո 1966, Երկերի ժողովածու, հ. 1, Հայոց պատմություն, Երևան, «Հայաստան», 567 էջ:

Կարինեան Խ. 1999, Բառարան յունարէնէ հայերէն, Աթենք, հրատ. նշված չէ, 1239 էջ:

Մովսեսի Խորենացու Պատմութիւն Հայոց 1913, քննական բնագիրը և ներածութիւնը Մ. Աբեղեանի և Ս. Յարութիւնեանի, Տիֆլիս, տպ. Մն. Մարտիրոսեանցի, 396 էջ:

Մկրյան Մ. 1976, Հայ հին գրականության պատմություն (V-X դարեր), Երևան, ԵՊՀ հրատ., 566 էջ:

Յաճախապատում 2005, Գրաբար բնագրից թարգմանեց Մովսէս Նաճարեանը, Հալեպ, տպ. Արեւելք, 239 էջ:

⁸ Տէր-Միքէլեան 1894, 74, տե՛ս Մկրյան 1976, 128-129:

⁹ Լեո 1966, 420-424:

Սրբոյ Խորն մերոյ Գրիգորի Լուսավորչի յաճախապատում ճառք եւ աղոթք 1838, Վենետիկ, տպ. Սրբոյն Ղազարու, 222 էջ:

Սրբոյ Հօրն Մերոյ Երանելոյն Գրիգորի Լուսավորչի Հաճախապատում ճառք լուսաւորք 1894, աշխատ. Ա. Տեր-Միքայելյանի, Էջմիածին, տպ. մայր աթոռոյ Ս. Էջմիածնի, 354 էջ:

Տեառն Յովաննու Մանդակունոյ Հայոց հայրապետի ճառք 1860, Բ տպագրութիւն, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 219 էջ:

ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐՉԻ «ՀԱՃԱԽԱՊԱՏՈՒՄ ՃԱՌԵՐՈՒՄ»

Նելլի Պետրոսյան

Ամփոփում

Հայ մատենագրության մեջ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի անունով մեզ հասած երկերից մեկը՝ «Յաճախապատում ճառքը», էական ազդեցություն է թողել հայ ժողովրդի քրիստոնեական մտքի և բարոյական դաստիարակության հետագա զարգացման վրա: Թեպետ այս երկի հեղինակային պատկանելությունը բանասիրության մեջ կասկածի տակ է առնվել, բայց բազմաթիվ ուսումնասիրողների և պատմիչների վկայությամբ (Մ. Խորենացի) քրիստոնեության հիմնադիրն է այդ աշխատության հեղինակը:

Հայ եկեղեցու առաքելական վարդապետության հիմնական աղբյուր Աստվածաշնչից հետո «Հաճախապատում ճառքը» մեծ արժեք է հայ եկեղեցական մատենագրության մեջ, որն անփոփոխ տալիս է դավանական և բարոյական բոլոր սկզբունքները:

Բանալի բառեր՝ «Յաճախապատում ճառք», Գրիգոր Լուսավորիչ, բարոյախրատական, հեղինակային պատկանելություն, Հայոց եկեղեցի, կրթություն, դաստիարակություն:

ЗНАЧЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В «МНОГОВЕЩАТЕЛЬНЫХ РЕЧАХ» ГРИГОРИЯ ПРОСВЕТИТЕЛЯ

Нелли Петросян

Резюме

«Многовещательные речи» Григория Просветителя – одна из важных работ литургического характера в армянской религиозной литературе. Труд Григория Просветителя имеет огромное морально-дидактическое значение.

Хотя и авторство этого труда приписывалось не только ему, но на самом деле рассматриваемое ценное религиозно-богословское сочинение, по мнению ряда исследователей и историков (М. Хоренаци), было написано основоположником христианского учения Григорием Просветителем. Вслед за Святым Писанием «Многовещательные речи» стали источником апостольского учения Армянской апостольской церкви, в котором собраны ее основные теологические и нравственные положения.

Ключевые слова – «Многовещательные речи», Григорий Просветитель, морально-дидактический, авторская принадлежность, Армянская апостольская церковь, образование, воспитание.

THE MEANING OF EDUCATION AND UPBRINGING IN "FAITHFUL SPEECHES" OF GREGORY THE ILLUMINATOR

Nelly Petrosyan

Abstract

The "Faithful speeches" of Gregory the Illuminator is one of the most important works of liturgical character in the Armenian religious literature. The work of Gregory the Illuminator has a great moral-didactic significance.

Although the authorship of this work was attributed to Mesrop Mashtots, but in fact this is a valuable religious-theological composition and, according to a number of researchers (M. Xorenaci), was written by the founder of Christian teaching – Gregory the Illuminator. After the Bible the "Faithful speeches" became the oldest source of the Armenian Apostolic Church doctrine, which comprises its moral principles.

Key words – "Faithful speech", Gregory the Illuminator, moral-didactic significance, the author's identity, Armenian Apostolic Church, education, upbringing.